

УДК 821.161.2Дов7.09(045)

КАВУН Лідія – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української літератури і компаративістики, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, бульвар Шевченка, 81, Черкаси, 18031, Україна (kavun_li@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2782-7521>

SCOPUS: 58309819200

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2026.66.5>

Бібліографічний опис статті: Кавун, Л. (2026). Екокритичне прочитання кіноповісті «Зачарована Десна» Олександра Довженка. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія»*, 66, 46–54, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2026.66.5>

ЕКОКРИТИЧНЕ ПРОЧИТАННЯ КІНОПОВІСТІ «ЗАЧАРОВАНА ДЕСНА» ОЛЕКСАНДРА ДОВЖЕНКА

Анотація. У статті здійснено екокритичне прочитання кіноповісті Олександра Довженка «Зачарована Десна», у якій автор осмислює духовно-етичні основи взаємодії людини й природи. Актуальність студії зумовлена необхідністю цілісного літературознавчого прочитання кіноповісті в аспекті екокритики, увагу якої зосереджено на тому, як література репрезентує природу, як формує екологічну свідомість і концептуалізує людину як частину ширшої екосистеми.

Предметом дослідження є особливості художньої образності, специфіка наративів кіноповісті «Зачарована Десна» Олександра Довженка, що виразно репрезентують екологічну проблематику.

Метою статті є цілісний екокритичний аналіз, інтерпретація кіноповісті «Зачарована Десна» в річизні складних зв'язків людини й довкілля, дискурсу природи та/або її рослинного і тваринного світів. Екокритичний підхід дав змогу виявити нові смислові горизонти твору й показати його роль у становленні українського екоцентричного дискурсу, що поєднує естетику пам'яті, гуманізму і духовну екологію.

Методологія екокритики застосована з метою висвітлення в кіноповісті екологічної етики та естетики письменника. Герменевтичний підхід допоміг з'ясувати екологічні й морально-філософські смисли твору, закладені в художніх образах.

Наукову новизну дослідження визначає те, що в українському літературознавстві здійснено цілісне екокритичне прочитання кіноповісті «Зачарована Десна», розглянуто художні дискурси екологічної пам'яті, екологічного мислення, екологічної катастрофи, екологічної культури, біорегіоналізму, екологічного гуманізму.

З'ясовано, що природа в тексті постає як рівноправний суб'єкт художнього світу, наділений голосом, пам'яттю й моральним виміром. Авторську концепцію гармонійного співіснування людини та довкілля зреалізовано через автобіографічні спогади. Ставлення до річки, саду, тварин, рослин, птахів, а також природних явищ та об'єктів неживої природи визначають філософію життя, вказують на екологічне мислення майбутнього письменника та засади його світорозуміння, світосприймання. Виявлено, що кіноповість художньо відтворює екологічну пам'ять, у якій поєднані індивідуальний досвід, колективна традиція й філософія співбуття. Автор вибудовує екоцентричну модель світу, де духовне відродження можливе лише через відновлення зв'язку з природою.

Ключові слова: екокритика, екологічна пам'ять, довкілля, природа, ідентичність героя, проза.

© КАВУН Лідія, 2026

Стаття поширюється
на умовах ліцензії
відкритого доступу (CC BY 4.0)

KAVUN Lidiia – Doctor of Philology, Professor, Professor at the Department of Ukrainian Literature and Comparative Studies, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, 81 Shevchenko blvd., Cherkasy, 18031, Ukraine (kavun_li@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2782-7521>

SCOPUS: 58309819200

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2026.66.5>

To cite this article: Kavun, L. (2026). Ekokrytychne prochyttannia kinopovisti «Zacharovana Desna» Oleksandra Dovzhenka [Ecocritical Reading of Oleksandr Dovzhenko's Film Story «Enchanted Desna»]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia «Filolohiia» – Problems of Humanities. "Philology" Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 66, 46–54, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2026.66.5>

ECOCRITICAL READING OF OLEKSANDR DOVZHENKO'S FILM STORY «ENCHANTED DESNA»

Summary. The article presents an ecocritical reading of Oleksandr Dovzhenko's film story «Enchanted Desna», which the author interprets the spiritual and ethical foundations of the relationship between humans and nature. The relevance of this study is determined by the need for a comprehensive literary analysis of work from the perspective of ecocriticism, which focuses on how literature represents nature, shapes ecological consciousness, and conceptualizes the human being as part of a broader ecosystem.

The subject of the research is the features of artistic imagery and the specificity of the narratives in Oleksandr Dovzhenko's film story «Enchanted Desna», which vividly represent ecological issues.

The aim of the article is to conduct a comprehensive ecocritical analysis and interpretation of the film story «Enchanted Desna» in the context of the complex relationships between humans and the environment, as well as the discourse of nature and/or its plant and animal worlds.

The ecocritical approach made it possible to uncover new semantic horizons of the work and to demonstrate its role in the formation of Ukrainian ecocentric discourse, which combines the aesthetics of memory, humanism, and spiritual ecology. The methodology of ecocriticism was applied in order to highlight the writer's ecological ethics and aesthetics in the film story. The hermeneutic approach made it possible to clarify the ecological and moral-philosophical meanings of the work embedded in its artistic imagery.

The scientific novelty of this study lies in presenting a holistic ecocritical reading of the film story «Enchanted Desna» within Ukrainian literary studies. The study examines artistic discourses of ecological memory, ecological thinking, ecological catastrophe, ecological culture, bioregionalism, and ecological humanism.

It is determined that nature in the text appears as an equal subject of the artistic world which is endowed with voice, memory, and moral dimension. The author's concept of harmonious coexistence between humans and the environment is realized through autobiographical recollections. The attitude toward the river, the garden, animals, plants, birds, as well as natural phenomena and inanimate objects, defines a philosophy of life, reflects the ecological thinking of the future writer, and reveals the sources of his worldview and perception of the world. It is found that the film story artistically recreates an "ecological memory," which unites individual experience, collective tradition, and the philosophy of coexistence. The author constructs an ecocentric model of the world, where spiritual revival is possible only through the restoration of a connection with nature.

Key words: ecocriticism, ecological memory, environment, nature, hero's identity, prose.

Актуальність проблеми. У складній науковій матриці сучасної гуманітарної галузі вагоме місце посідає екокрітика, яка досліджує взаємозв'язки між літературою, культурою та довкіллям. Це не лише інструмент інтерпретації художнього тексту, а й методологія осмислення взаємодії людини з природою в контексті культурної пам'яті, ментальних структур і соціальних наративів. Основна увага екокрітичних, або ж зелених, студій зосереджена на тому, як література репрезентує природу, як формує екологічну свідомість

логія осмислення взаємодії людини з природою в контексті культурної пам'яті, ментальних структур і соціальних наративів. Основна увага екокрітичних, або ж зелених, студій зосереджена на тому, як література репрезентує природу, як формує екологічну свідомість

і концептуалізує людину як частину ширшої екосистеми. Згідно з висловлюванням американської дослідниці Черіл Глотфелті (1996), «екокритика займається вивченням взаємовідносин між літературою й навколишнім середовищем» (с. XVII).

У часи загострення глобальних екологічних проблем, кліматичних змін, виснаження ресурсів і втрати біорізноманіття екокритика набуває особливої актуальності. За Греггом Гаррардом (2004), вона спрямована на переосмислення антропоцентричних моделей мислення, доміантних у західному культурному каноні, і передбачає зсув до екоцентризму – бачення світу як взаємопов'язаної системи, де людина є лише одним із її компонентів. Такий підхід сприяє виробленню нової етичної парадигми співіснування людини з природою, що чітко виявляє себе і в українській художній літературі.

Екокритичне прочитання вітчизняної літературної класики (творів Григорія Сковороди, Григорія Квітки-Основ'яненка, Тараса Шевченка, Панаса Мирного, Марка Черемшини, Лесі Українки, Богдана-Ігоря Антонича, Валерія Шевчука, Мирослава Дочинця та ін.) актуалізує не лише її екологічний потенціал, а й сприяє формуванню нового етичного горизонту в контексті сучасної екологічної свідомості. У цьому сенсі викликає значний науковий інтерес творчість Олександра Довженка, яка репрезентує екологічно орієнтоване світобачення, що органічно поєднує проблемно-тематичне багатство з моделлю героя, тісно пов'язаного з природним довкіллям і традиційним укладом українського буття.

Прийнятність екологічного підходу в аналізі творів письменника демонструємо на прикладі кіноповісті «Зачарована Десна», у якій проблема екологічної пам'яті, культури набуває особливої смислової виразності й природа постає не лише власне пейзажем, а повноцінним суб'єктом оповіді, носієм сенсів і цінностей. Природа у художньому часопросторі Олександра Довженка – джерело мудрості, сили, натхнення й функціонує як репрезентація гармонійного співіснування, інтегрованого в щоденний досвід і сакральний вимір життя. Такий тип екологічної уяви, за визначенням британського науковця Тімоті Мортон (2007), демонструє, що «існують принаймні різні види фантастичних образів

природи» і що уява здатна освіжити екологічне мислення (с. 30).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасному зарубіжному літературознавстві теоретичні засади екокритики обґрунтовано в праці професора Гарвардського університету Лоуренса Бюела «The Environmental Imagination» (1995), який вважає, що в екологічно свідомому тексті «природа постає не лише як фон для художніх цілей, чи допоміжний елемент для основної дії» (с. 85), але й формує етику відповідальності за навколишній світ.

У центрі його уваги – уявлення про природу як активного учасника літературного процесу, носія пам'яті й колективного досвіду. Такі самі підходи розвиває й американський культурний еколог Девід Абрам, який у праці «Чарівність чуттєвого» (1996) наголошує на глибокому сенсорному зв'язку людини з довкіллям, що лежить в основі нової екологічної герменевтики.

У дослідженні також застосовано класифікацію екокритичних тем, запропоновану британським теоретиком Греггом Гаррардом (2004): пасторальність, екологічна криза, природа як культурна конструкція, простір і місце. Серед ключових понять зелених студій – екологічна етика, екологічна пам'ять, екологічна культура, біорегіоналізм (ідея належності людини до певного природного середовища), екологічний гуманізм.

Свідченням популярності екокритики в українському літературознавстві є методологічні розвідки Інни Сухенко «Екокритичні орієнтири на сучасному етапі літературознавчих досліджень: проблема визначення» (2011), Миколи Ткачука «Людина і природа в українській літературі крізь призму екокритики» (2011), Аліни Олешко «Екокритицизм як напрямок літературних досліджень» (2016), Лариси Статкевич «Теоретико-методологічні форманти сучасної екокритики» (2017) та ін.

Екокритична наратологія репрезентована не лише теоретичними положеннями, але й практичними та методичними дослідженнями вітчизняних учених – Т. Ганжі, Л. Горболіс, Ю. Куманської, Т. Левчук, М. Павлишина, В. Соколової, Б. Пастуха та ін.

Літературознавці Віра Агеєва, Тамара Гундорова, Ніла Зборовська, Олександр

Ковальчук, Михайло Наєнко та ін. акцентували на символічній наснаженості образів природи, їхній ролі у формуванні світоглядної парадигми Олександра Довженка та трансформації українського космізму в його модерному наративі. Так, дослідник Олександр Ковальчук (1994) побачив силу творчості письменника саме в художньому пантеїзмі – відтворенні краси людини в тісному взаємозв'язку з красою землі, здатної «до неймовірної концентрації краси навіть на маленькому клаптику окультуреного простору» (с. 6). На семантичну й символічну наповненість образу природи звернули увагу зарубіжні митці ще 1958 року після тріумфального показу фільму «Земля», що приніс Довженкові світову славу. Тоді про особливості його художності італійський кінокритик Роберто Манетті (1984) писав: «Фільм починався любовним поглядом на природу, і в кінці його бачимо ті ж самі образи яблунь; осяяні сонцем стиглі яблука закривають весь екран. Від предмета до символу, від символу до ідеї – усе в Довженка має свій логічний, образний розвиток і у своїй єдності втілює одвічні абсолютні ідеї в їхньому закономірному розвитку» (с. 57). Утім, поза увагою науковців досі залишається питання естетики взаємодії людини й ландшафту в дусі новітніх підходів – зокрема, екокритики та екософії, що дають змогу інтерпретувати природу як рівноправного учасника наративу, а не лише як символ чи алегорію.

Метою пропонованої статті є цілісний екокритичний аналіз, що дає змогу інтерпретувати кіноповість «Зачарована Десна» як твір, у якому природа постає суб'єктом, із яким пов'язана ідентичність героя, його духовне становлення й культурна пам'ять.

Поставлена мета зумовила вирішення конкретних **завдань**: проаналізувати особливості органічного взаємозв'язку природи з ідентичністю літературного героя, його екологічною пам'яттю й культурною еволюцією; окреслити естетичну та націософську основу власне індивідуально-авторської філософії природи; простежити вияви екосвідомості на різних рівнях організації літературного твору.

Методологія екокритики відкриває нові інтерпретаційні горизонти, уможливорюючи присутність екологічної етики та естетики

в художніх творах Олександра Довженка. Герменевтичний підхід необхідний для з'ясування екологічних і морально-філософських смислів твору, закладених у художніх образах.

Виклад матеріалу. Кіноповість «Зачарована Десна» – автобіографічний твір, джерелами якого є українська міфологія, пам'ять роду, традиції предків. Водночас це глибоко екологічний текст, що утверджує гармонію людини з природою як духовну й моральну основу буття. На перетині автобіографічного наративу, етнокультурної традиції та екологічної свідомості постає унікальна форма того, що сучасні дослідники називають екологічною пам'яттю – здатністю зберігати й передавати знання про довкілля, його зв'язок з людиною, сакральними ритмами буття та культурною спадщиною.

У 1942–1943 роках, під час війни, вражений відчуттям краху цивілізаційних цінностей, Олександр Довженко, обтяжений тоталітарним режимом, у «відчай озирається докола в пошуках чогось сталого, намагаючись переконати себе, що існує бодай *щось* постійне» (Баррі, 2008, с. 311–312), незмінне. Цим «щось» виявляється світ дитинства, Сосниця, Чернігівщина, річка Десна, спогади про бабу Марусину, про діда Семена, про батька й матір тощо. Письменник формує власну екологічну етику, засновану на любові, вдячності та шануванні всього живого, на красі, на творенні ідеалу єдиного цілісного світу. «Для Довженка в «Зачарованій Десні» апофеоз краси насамперед у дитинстві як первісній субстанції буття. Для письменника воно (дитинство) стало пошуком виходу з дисгармонійності в житті, тому кіноповість типологічно близька до таких творів світової літератури першої половини XX ст., як «Кола Брюньон» Ромена Роллана, «Маленький принц» Антуана де Сент-Екзюпері чи «Над прірвою в житті» Джерома Селінджера, – слушно зазначає Михайло Наєнко (2008, с. 884).

Упродовж 14 років автор працює над кіноповістю, втілюючи ті непідвладні часу ландшафти природи й душі, які намагався віднайти в рівновазі всіх форм життя. В автобіографії письменник зауважував: «Я завжди думав і думаю, що без гарячої любові до природи людина не може бути митцем. Та й не тільки митцем...» (Довженко, 1994, с. 432).

Художник-філософ намагається повернути людині здатність бачити красу, пробувати в ній людське, відродити її первісну гармонію з природою, бо переконаний, що «митці покликані народом для того, аби показувати світові насамперед, що життя прекрасне, що людина сильна і прекрасна у своєму творчому горінні...» (Довженко, 1973, с. 206).

Літературні герої, що населяють кіноповість, є не лише реальними людьми, яких знав Довженко, а й «ретроспективною проєкцією» його самого й українців 1900 чи 1942, чи ж 1950 р., уписаних у вічність завдяки їхньому зв'язку із безсмертним дядьком Самійлом, дідами Семеном і Захарком, батьком, матір'ю та іншими літературними героями, яку письменник-агностик перетворює на своєрідну гарантію майбутнього й доказ незнищенності матерії, природи й людства.

Якщо «техногенній» цивілізації властива скерованість на підкорення природи, що, як наслідок, породжує ніколи не вирішувану за таких обставин проблему гармонії з нею, то літературний герой у «Зачарованій Десні» зорієнтований на співіснування з природою, освоєння її ландшафтів із метою осягнення взаємоприйнятних наслідків. Неперевершені за майстерністю описи української природи, поетизація сільського затишку – садіння овочів, риболовля, сінокіс, дивовижні персонафіковані видіння, підслухана розмова коней, побачений на березі Десни лев, гомеричні прабабині прокльони, «скульптурні» портрети діда, батька, матері, розмова із собакою Піратом – є знаками-символами духовної чистоти, первісної краси й дитячого раю та свідчать про художнє втілення етичної взаємодії людини та природи. «Жили ми в повній гармонії з силами природи. Зимою мерзли, літом смаглись на сонці, восени місили грязь, а весною нас заливало водою, і хто цього не знає, не знає тієї радості і повноти життя. Весна пливла до нас з Десни» (Довженко, 1986, с. 450).

Людина в кіноповісті – не володар природи, а її охоронець і духовний посередник, частина природної матриці. Вона наділена здатністю чути голос природи, спілкуватися з нею як із рівною. У цьому сенсі надзвичайно показовий спогад оповідача про діда Семена: «Він був наш добрий дух луку і риби. Гриби

й ягоди збирав він у лісі краще за нас усіх і розмовляв з кіннями, з телятами, з травами, з старою грушею і дубом – з усім живим, що росло і рухалось навколо» (Довженко, 1986, с. 433). Як бачимо, опис демонструє екологічну емпатію – вміння героя жити в злагоді з усім суцям, адже світ у його сприйманні – живий організм і має душу. У формуванні світоставлення та світорозуміння самого Довженка особливу роль відіграла саме родина як носій традицій українського буття.

У «Зачарованій Десні» письменник конструє феномен екологічної пам'яті, що постає не лише як індивідуальний спогад героя про дитинство, а як форма культурного архіву довкілля, зруйнованого модернізаційним поступом. Автор формує образ «екологічної ностальгії» – ідеалізованого, гармонійного світу, де людина живе в тісному зв'язку з природою. 5 квітня 1942 р. Довженко (1994) занотує: «А вчора, пишучи спогади про дитинство, про хату, про діда, про сінокіс, один собі у маленькій кімнатоньці сміявся і плакав. Боже мій, скільки ж прекрасного і доброго було в моєму житті, що ніколи-ніколи вже не повернеться! Скільки краси на Десні, на сінокоші і скрізь – усюди, куди тільки не гляне моє душевно око...» (с. 410).

Пам'ять у творі виконує не лише особистісну, а й екологічну функцію – вона зберігає цілісну картину довкілля, ще не зруйнованого технократичною цивілізацією, і водночас передає емоційно-етичне ставлення до природи як до живої, сакралізованої сутності. Ностальгійна емоційність підсилює образ ріки як символу втраченої екологічної гармонії, сакрального раю, «пристані дитячої душі»: «Благословенна будь, моя незаймана дівице Десно, що, згадуючи тебе вже много літ, я завжди добрішав, почував себе невичерпно багатим і щедрим. Так багато дала ти мені подарунків на все життя! <...> Що й досі, дивлячись часом униз, не втратив щастя бачити оті зорі навіть у буденних калюжах на життєвих шляхах» (Довженко, 1986, с. 472).

В українському вимірі простежуємо тісну взаємодію екологічного й національного. Десна в кіноповісті Довженка – не просто річка, а образ-пам'ять, осердя українського простору, з якого вибрунькується внутрішній світ майбутнього письменника.

Вона свідок і учасник усіх подій, що відбуваються в дитинстві Сашка, і символізує вічну плинність життя, що поєднує минуле з теперішнім. Саме через образ Десни у творі актуалізовано екофілософське мислення: людина не існує поза природою, вона є її органічною частиною, носієм глибинної взаємозалежності з ландшафтом, ґрунтом, водою, рослинним і тваринним світом. Природа, художньо зображена Довженком, не ідилічно статична, а динамічна, пульсуюча, здатна реагувати на людську присутність і водночас формувати моральний і ментальний ґрунт людської свідомості. Як зауважує Девід Абрам у праці «The Spell of the Sensuous» (1996), пам'ять не зводиться до внутрішнього психічного акту, а вкорінена в самому довкіллі – у просторі, ландшафті та чуттєвому досвіді взаємодії зі світом.

Земля, город, сад, хата, ріка, запахи й звуки сільського життя – усе це біорозмаїття набуває у творі сенсу пам'яттєвого ресурсу, здатного опиратися забуттю й наділене самодостатністю й екзистенційною безконечністю. Художній опис городу – гіперболічний, навіть міфологізований – у контексті всієї «Зачарованої Десни» переконує читача, що це не просто сентиментальний спогад про дитинство, а конструювання пам'яттєвого простору, у якому земля, город, рослинність вказують на продовження життя, на симбіотичні зв'язки з ширшою біосферою. «Ото як вийти з сіней та подивитись навколо – геть-чисто все зелене та буйне. А сад було як зацвіте весною! А що робилось на початку літа – огірки цвітуть, гарбузи цвітуть, картопля цвіте. Цвіте малина, смородина, тютюн, квасоля. А соняшника, а маку, буряків, лободи, укропу, моркви! Чого тільки не насадить наша невгамовна мати» (Довженко, 1986, с. 431).

Через ретельне перерахування рослин («огірки, гарбузи, картопля, малина, смородина...») (Довженко, 1986, с. 431) літературний герой відновлює чуттєву пам'ять і наповнюється природною енергією здорової екосистеми. Водночас такий спогад – це акт реконструкції ідентичності, коли пам'ять повертає людині почуття належності, укоріненості, природності буття.

Мати в цьому епізоді, яка «любить саджати, щоб проізрастало», втілює архе-

тип землі-матері, любові й тягlosti життя. Її слова «коли вилізає з землі всяка рослиночка, ото мені радість» (Довженко, 1986, с. 431) – це метафора радості творення, народження, переживання єдності із землею. Сам процес саджання уподібнюється до ритуалу, що відновлює тягlostь життя: дитина спостерігає за матір'ю, яка живе в злагоді з природою, сповнюється відчуттям віталістичної енергії, переймає від неї досвід людської праці як творчості.

Екологічна чутливість виявляє себе в зображенні природи як суб'єкта. Автор не лише описує природу, а й наділяє її власним голосом: «Десна співала», «сад мовчав», «земля дихала» тощо. Такі метафоричні структури утверджують неантропоцентричне бачення світу, у якому природа – не мовчазний об'єкт спостереження, а дієвий учасник буття. Це характерна риса сучасної екокритики, яка прагне переосмислити стосунки людини з довкіллям у позаексплуатаційному ключі.

Для Довженкового літературного героя природа – не просто місце, де він виріс, а джерело його світосприйняття, моральних орієнтирів і творчої уяви. Зв'язок із землею формує його мислення, мову, етику. У цьому сенсі ландшафт стає складником культурної та особистісної ідентичності. Формування особистості малого Сашка простежується надзвичайно чітко, і складниками цього процесу є народна етика, повсякденне селянське життя в єдності з природою, любов батьків. «Я зростав, мов билина, у теплій ласці батьків і природи...», – зазначав сам письменник (Довженко, 1964, с. 32).

Дитячі спогади про перші весни, дощі, запах сіна й ріллі утверджують думку про екологічне дитинство як духовну основу людини. Цей аспект зближує кіноповість із жанром екобіографії. Термін «екобіографія» вперше ввели Сесілія Кончар Фарр та Філіп А. Снайдер у есе 1966 року «Від Волденського ставка до Великого Солоного озера: екобіографія та дії породжених видів у Волдені та притулку». Вони визначили екобіографію як форму життєпису, що представляє «динамічну мережу» «екосистеми себе», що охоплює не лише природу, а й родину, друзів, літературу та історію (с. 198).

Усю життєдіяльність людини, її існування загалом так чи так пов'язано в кінопо-

вісті з образом хати (дому). Вона є корелятивною ланкою в системі «людина – природа». Оповідач підкреслює її органічну «вписаність» в картину світу: «Здавалось нам, ніби її зовсім ніхто й не будував, а виросла вона сама, як печериця, між грушею і погребом, і схожа була також на стареньку білу печерицю» (Довженко, 1986, с. 437). Цей образ асоціюється з уявленнями (мріями) про впорядкованість і гармонію буття й водночас уособлює благополуччя, наявність життєво необхідних цінностей для відтворення родин і кожного індивіда зокрема.

Важливим є й те, що пам'ять у «Зачарованій Десні» функціонує як екологічний архів і зберігає події й цілі системи відносин між людиною та довкіллям, які поступово витісняють техногенні наративи.

Переплітаючи в композиції твору різні часові пласти – кінець XIX – початок XX століття та 40-і роки XX-го, автор художньо відтворює реальну картину багатобуттєвого світу й говорить водночас про відчуження від «нашого безпосереднього досвіду (а отже, від нашого первісного контакту з сутностями та елементами, що нас оточують)» (Abram, 1996, р. 60). З одного боку, звертаючись до часів свого дитинства, він стверджує гармонійне життя людини у взаємозв'язку з природою, акцентує збереження віковичних традицій. З іншого боку, передаючи персональний трагічний досвід Другої світової війни, показує, як зловісно вдирається у мирне життя людей ентропійна різанина, що призводить до екологічної катастрофи. Війна вбиває людей, руйнує села, міста, цілі екосистеми, матеріальну культуру й духовні надбання. «Не стало ні хат, ні садів, ні добрих веселих людей. Одні лише печища довго білили серед попелу» (Довженко, 1986, с. 455). Агресія людини (карателі, шибениці, підпал) стирає з лиця землі все суще: рослин, тварин, знищує сакральні простори, перетворюючи екосистему і культуру на попіл. Довженкові відкривається безодня страждань, людських драм, і він переживає жахіття війни як особисту трагедію, як катастрофу: «Горів і я тоді в тім вогні, загинув усіма смертями людськими, звірячими, рослинними: палав, як дерево чи церква, гойдався на шибеницях, розлітався прахом і димом од вибухів катастрофічних. З м'язів моїх і потрощених кісток

варили мило в середині двадцятого століття. Шкіра моя йшла на палітурки і абажури для ламп, валялась на дорогах війни...» (Довженко, 1986, с. 455).

Війна унаочнила той зсув свідомості, коли відбулося спустошення, моральна девальвація, знецінення людського в людині. У художній інтерпретації вона виявляє себе як некерована стихія, виверження абсолютного зла, екологічної катастрофи, що загалом відповідає пересічній людині того часу. Попри безнадійну трагічність, безпросвітність людського буття й агресивну сутність війни, Довженко сподівається, що після її закінчення відбудеться моральне оновлення людини й відмолодження навколишнього середовища.

Висновки. Твір О. Довженка «Зачарована Десна» наближений до жанру екобіографії, що передає особистий життєвий досвід автора, який збігається з природним ритмом буття, а екологічна чутливість стає джерелом етичного й естетичного самопізнання. В його основі лежить концепція гармонійного співіснування людини та природи, осмислення їхньої взаємозалежності та моральної відповідальності людини перед довкіллям.

Природа є чинником формування ідентичності літературного героя, його поведінки й діяльності, заснованих на етичних настановах, звичаєвій моралі, родинних цінностях та ідеалах, формованих упродовж багатьох поколінь його предків. Автор вибудовує особливу форму екологічної пам'яті, у якій поєднано автобіографічний, етнокультурний і філософський виміри. Довженко демонструє, що пам'ять про природу – це не лише еконостальгійна категорія, а дієвий механізм формування екологічної свідомості, що в наш час набуває особливої цінності.

Художня концепція природи у творі має символічно-міфологічний характер: ріка, земля, рослини, тварини й домашній простір виступають як живі істоти, що зберігають сакральні коди буття. Така неантропоцентрична оптика дає підстави трактувати «Зачаровану Десну» як твір, що формує екоцентричну модель світу, узгоджену з сучасними принципами екокритики.

Екокритичне прочитання твору розкриває його значення як джерела формування національного екоцентричного дискурсу,

спрямованого на відновлення гармонії між людиною, культурою та природним світом. О. Довженка в контексті екокритичного прочитання української літератури, що сприяє тиме комплексному вивченню особливостей творчості його художнього екологічного мислення.

ЛІТЕРАТУРА

- Баррі П.** Вступ до теорії : літературознавство і культурологія. Київ : Смолоскип, 2008. 360 с.
- Довженко О.** Твори. В 5 т. Т.1. Київ : Дніпро. 1964. 375 с.
- Довженко О. П.** Твори : у 5 т. Т. 4. Київ : Дніпро, 1973. 384 с.
- Довженко О.** Зачарована Десна. *Кіноповісті. Оповідання*. Київ : Наукова думка, 1986. С. 431–472.
- Довженко О.** Господи, пошли мені сили. О. Довженко. *Щоденник, кіноповісті, оповідання, фольклорні записи, листи, документи*. Харків : Фоліо, 1994. 647 с.
- Ковальчук О. Г.** Творчість Олександра Довженка. Київ : Видавничий центр «Просвіта», 1994. 18 с.
- Наєнко М. К.** Художня література України. Від міфів до реального модерну. Київ : Видавничий центр «Просвіта», 2008. 1064 с.
- Маннети Р.** Ліричний епос. *Довженко і світ: Творчість О.П. Довженка в контексті світової культури*. Київ : Радянський письменник, 1984. С. 54–58.
- Abram, D.** The spell of the sensuous: Perception and language in a more-than-human world. New York, NY: Vintage Books, 1996. URL : <https://archive.org/details/the-spell-of-the-sensuous-perception-and-language-in-a-more-than-human-world> (дата звернення: 25.01. 2025).
- Buell L.** *The Environmental Imagination. Thoreau, Nature Writing, and the Formation of American Culture*. Cambridge : Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, MA, 1995. DOI: <https://doi.org/10.2307/j.ctv1nzfgsv>.
- Garrard G.** Ecocriticism. Routledge. London and New York. 2004. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780203644843>.
- Glotfelty C.** Introduction: Literary studies in an age of environmental crisis. In Glotfelty Ch., Fromm H. Introduction. The Ecocriticism Reader : Landmarks in Literary Ecology. Athens and London : University of Georgia Press, Athens, 1996. 403. URL: https://books.google.com.ua/books?Id=eJ4RIFKW-CoC&pg=PR5&hl=uk&source=gbs_selected_pages&cad=1#v=onepage&q&f=false (дата звернення : 29.08.2022).
- Farr C. K., & Snyder P. A.** From Walden Pond to the Great Salt Lake : Ecobiography and Engendered Species Acts in Walden and Refuge. Tending the garden, 1996. P. 197–212.
- Morton T.** Ecology without nature : Rethinking environmental aesthetics. Cambridge, MA : Harvard University Press, 2007. URL: <https://kyl.neocities.org/books/%5BNAT%20MOR%5D%20ecology%20without%20nature.pdf> (дата звернення: 14.11. 2025).

REFERENCES

- Barri, P.** (2008). *Vstup do teorii: literaturoznavstvo i kulturolohiia [An introduction to literary and cultural theory]*. Kyiv [in Ukrainian].
- Dovzhenko, O.** (1964). *Tvory [Works]* (Vols. 1–5; Vol. 1). Kyiv. [in Ukrainian].
- Dovzhenko, O. P.** (1973). *Tvory [Works]* (Vols. 1–5; Vol. 4). Kyiv [in Ukrainian].
- Dovzhenko, O.** (1986). *Zacharovana Desna [Enchanted Desna]*. Kyiv [in Ukrainian].
- Dovzhenko, O.** (1994). *Hospody, poshly meni syly [Lord, send me strength]* In O. Dovzhenko, *Shchodennyk, kinopovisti, opovidannia, folklorni zapysy, lysty, dokumenty – Diary, film stories, short stories, folklore records, letters, documents*. Kharkiv [in Ukrainian].
- Kovalchuk, O. H.** (1994). *Tvorchist Oleksandra Dovzhenka [The work of Oleksandr Dovzhenko]*. Kyiv [in Ukrainian].
- Naienko, M. K.** (2008). *Khudozhnia literatura Ukrainy. Vid mifiv do realnoho modernu [Fiction of Ukraine. From myths to real modernity]*. Kyiv [in Ukrainian].
- Manetti, R.** (1984). *Lirychnyi epos [Lyrical epic]*. Kyiv [in Ukrainian].
- Abram, D.** (1996). *The spell of the sensuous: Perception and language in a more than-human world*. New York, NY: Vintage Books (Retrieved January 25, 2025, from <https://archive.org/details/the-spell-of-the-sensuous-perception-and-language-in-a-more-than-human-world>) [in English].
- Buell, L.** (1995). *The environmental imagination: Thoreau, nature writing, and the formation of American culture*. Cambridge, MA: Belknap Press of Harvard University Press. DOI: <https://doi.org/10.2307/j.ctv1nzfgsv> [in English].

- Garrard, G.** (2004). *Ecocriticism*. London, England: Routledge. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780203644843> [in English].
- Glotfelty, C.** (1996). Introduction: Literary studies in an age of environmental crisis. In C. Glotfelty & H. Fromm (Eds.), *The ecocriticism reader: Landmarks in literary ecology* (pp. xv–xxxvii). Athens, GA: University of Georgia Press. (Retrieved August 29, 2022, from https://books.google.com.ua/books?Id=eJj4RIFKWCoC&pg=PR5&hl=uk&source=gbs_selected_pages&cad=1#v=onepage&q&f=false) [in English].
- Farr, C. K., & Snyder, P. A.** (1996). *From Walden Pond to the Great Salt Lake: Ecobiography and Engendered Species Acts in Walden and Refuge* (pp. 197–212). Tending the garden [in English].
- Morton, T.** (2007). *Ecology without nature: Rethinking environmental aesthetics*. Cambridge, MA: Harvard University Press. Retrieved November 14, 2025, from <https://kyl.neocities.org/books/%5BNAT%20MOR%5D%20ecology%20without%20nature.pdf> [in English].

Дата першого надходження статті до видання: 28.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 24.04.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 29.05.2026